

УДК 343.1

Фірдовсі Іскендеров,*старший викладач кафедри кримінального права
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ДУАЛІЗМ ПРАВОВОГО ВИЗНАЧЕННЯ ОЗНАК ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЇ ПОКАРАННЯ: КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ

Проблема нормативного визначення ознак індивідуалізації покарання як принципу призначення покарання, принципу відбування покарання особливостей та етапів індивідуалізації за спеціальними правилами у країнах Причорноморського басейну розглядається у даній роботі. На основі компаративного аналізу розглянуто поняття, зміст та види індивідуалізації покарання. Зроблено пропозиції, щодо гармонізації кримінального законодавства України.

Ключові слова: призначення покарання, індивідуалізація покарання, диференціація покарання, дуалізм індивідуалізації покарання, кримінально-правові заходи.

Актуальність теоретичного дослідження різних аспектів і проблем індивідуалізації кримінального покарання при його призначенні, в першу чергу, обумовлена потребами судової практики, в якій зустрічається значна кількість помилок, що допускаються судом при обранні особі виду, розміру або строку покарання за вчинення злочину.

В сучасній науці кримінального права питання індивідуалізації покарання в рамках вивчення загальних і спеціальних засад призначення покарання розглядалися в роботах таких авторів як А.А. Арямов, Є.В. Благов, В.М. Бурлаков, Т.А. Денісова, І.І. Карпець, Л.Л. Кругліков, В.Я. Конопельський, В.В. Мальцев, А.В. Наумов, Т.В. Непомняца, Т.Г. Понятовський, А.І. Рарог, М.Н. Становський, В.В. Сташис, В.М. Степаншин, Ф.Р. Сундуров, В.Я. Тацій, Г.І. Чечель, А.П. Чугаєв, В.Д. Філімонов, О.В. Чунталова, О.І. Ющик і ін.

У науці кримінально-виконавчого права дослідженню проблеми індивідуалізації покарання присвятили свої праці Л.В. Багрій-Шахматов, І. Г. Богатирьов, О. М. Джужа, М. П. Мелентьев, О. О. Наташев, З. М. Сайфутдінов, І. А. Сперанський, А. Х. Степанюк, М. О. Стручков, І. В. Шмаров

Дисертаційні дослідження, присвячені в цілому загальним та спеціальним правилам індивідуалізації покарання, та їх окремим аспектам було виконано такими авторами як В.М. Вороніним (Москва, 2015), Т.М. Головка (Київ, 2010), О.В. Євдокимовою (Харків, 2006), Т.І. Іванюк (Київ, 2006), А.С. Макаренко (Одеса, 2012), Н.В. Марченко (Київ, 2009), А.Г. Пайлеванян (Москва, 2012), Є.Ю. Полянським (Одеса, 2006), А.В. Савенковим (СПб., 2004), З.М. Саліховим (Казань, 2003), Т.В. Сахарук (Харків, 2006), Л.М. Федорак (Львів, 2010).

Незважаючи на велику кількість наукових праць, присвячених індивідуалізації покарання, вони здебільшого обмежуються з'ясуванням ознак, визначенням поняття принципу індивідуалізації, а також вирішенням проблем за-

гальних та спеціальних правил призначення покарання.

Водночас багато питань, пов'язаних із індивідуалізацією покарання, її порівняльно-правовими концептами, залишаються поза увагою науковців. Така ситуація, в певній мірі, складається через недостатню регламентацію питань призначення покарання в кримінальному законодавстві, що, в свою чергу, обумовлює дискусії теоретичного характеру з приводу формалізації правил призначення покарання (Є.Ю. Полянський) або широкого застосування суддівського розсуду (А.С. Макаренко).

Відаючи належне перерахованим науковим розробкам, слід констатувати, що на сьогоднішній день в доктрині відсутня комплексне монографічне дослідження, присвячене розробці концепції індивідуалізації покарання і системи її критеріїв у порівняльно-правовому вимірі. Таким чином, дослідження рязваних авторів далеко не повністю висчерпали ряд важливих аспектів аналізованої проблеми.

Відомо, що згідно положенням статті 65 Кримінального кодексу України, суд призначає покарання: у межах, встановлених у санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини цього Кодексу, що передбачає відповідальність за вчинений злочин, за винятком випадків, передбачених частиною другою статті 53 цього Кодексу; відповідно до положень Загальної частини цього Кодексу; враховуючи ступінь тяжкості вчиненого злочину, особу винного та обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання.

Особі, яка вчинила злочин, має бути призначене покарання, необхідне й достатнє для її виправлення та попередження нових злочинів.

Більш суворий вид покарання з числа передбачених за вчинений злочин призначається лише у разі, якщо менш суворий вид покарання буде недостатнім для виправлення особи та попередження вчинення нею нових злочинів.

Підстави для призначення більш м'якого покарання, ніж це передбачено відповідною

статтею Особливої частини цього Кодексу за вчинений злочин, ви-значаються статтею 69 цього Кодексу.

Більш суворе покарання, ніж передбачене відповідними статтями Особливої частини цього Кодексу за вчинений злочин, може бути призначене за сукупністю злочинів і за сукупністю вироків згідно зі статтями 70 та 71 цього Кодексу. У випадку затвердження вироком угоди про примирення або про визнання вини суд признає покарання, узгоджене сторонами угоди [1].

Індивідуалізація покарання є специфічною формою реалізації кримінально-правових відносин, яка, з одного боку, сприяє виконанню функцій покарання, а з іншого, – має власні функції, реалізація яких впливає на кримінально-правові та кримінально-виконавчі відносини [2-4]. Отже положення щодо дуалізму правового визначення ознак індивідуалізації покарання є центральним у формулюванні нашої гіпотези. З цього боку було б більш коректним розглядати індивідуалізацію покарання як правовий принцип [5].

Індивідуалізація покарання це принцип інституту призначення покарання, відповідно до якого суд, на основі оцінки ряду загальних і спеціальних критеріїв, зазначених у законі, визначає особі, яка вчинила злочин, справедливу міру покарання, спрямовану на досягнення цілей виправлення засудженого і приватної превенції, а також сприяє досягненню інших цілей, поставлених перед покаранням. Індивідуалізація покарання це також принцип відбування покарання, що застосовується у процесі правореалізації при визначенні індивідуальних особливостей відбування покарання та протидії злочинності, наглядю та ресоціалізації особи.

Зміст загальних положень щодо реалізації принципу індивідуалізації покарання у кримінальному законодавстві окремих країн, суттєво відрізняється. Як правило, індивідуалізацію покарання розглядають у вузькому змісті виключно як принцип інституту призначення покарання. Проблема визначення окремих правообмежень та привілеїв в процесі виконання покарання, та реалізації кримінальної відповідальності після відбуття основного покарання у кримінальному праві, як правило, визначається лише частково. Загальних правил та норм не існує. Виникають питання визначення єдиних рис політики контролю над злочинністю та поведіння з правопорушниками в процесі призначення, відбування та застосування відповідних правообмежень при реінтеграції особи. Вибір засобів впливу на злочинця не може бути довірливим в правовій державі, він повинен бути індивідуально визначеним і підкорятися правилам, критеріям і закономірностям. Більш того, за умов продовження процесів інтеграції, він взагалом повинен бути уніфікованим, чимати можливість характеризуватися за допомогою єдиних спільних рис. Серед них особливе місце посідають проблеми, пов'язані із індивідуалізацією відповідальності та покарання суб'єкта злочину.

Враховуючи значущість Кавказько-Балканського регіону у сучасних взаємовідносинах,

та актуальність комплексної протидії злочинності у ньому, відкритість кордонів та глобалізацію злочинності, виникає політичне питання оптимізації кримінально-правового впливу у країнах Причорноморського анклаву (Азербайджан, Армения, Молдова, Румунія, Болгарія, Туреччина, Грузія, Греція та південні області європейської частини Російської Федерації).

Співробітництво у сфері оптимізації кримінальної політики у цьому регіоні має забезпечити стабільну політичну, соціальну та економічну безпеку держави за рахунок розширення міжнародних контактів на всіх рівнях. Початок боротьби з тероризмом, анексія Криму також суттєво вплинули на підвищення інтересу до Чорноморського регіону як перехрестя торговельно-транспортних та осей «Схід – Захід» та «Північ – Південь». Компаративний аналіз свідчить, що зміна підстав індивідуалізації відбувається за рахунок розвитку диференціації суб'єктних ознак правопорушника (корупційні злочини, тероризм), що, в свою чергу, свідчить про стійку законодавчу тенденцію до спеціалізації підстав кримінальної відповідальності у регіоні. Вказані обставини свідчать про актуальність обраної теми і необхідність узагальнення теоретичної бази, нормативного матеріалу та судової практики індивідуалізації покарання у окремих країнах регіону.

Зробимо спробу визначити кримінально-правову систему підстав індивідуалізації покарання та його генези у доктрині кримінального права та законодавстві Причорноморських держав. Слід констатувати, що диверсифікація підстав індивідуалізації відбувається за рахунок розвитку диференціації суб'єктних ознак правопорушника (корупційні злочини, тероризм), що, в свою чергу, свідчить про стійку законодавчу тенденцію до спеціалізації підстав кримінальної відповідальності. Встановлено також, що індивідуалізація покарання з метою економії кримінальної репресії не має під собою достатньої системи законодавчих підстав, а диктується виключно судовою дискрецією та традиціями сталого розвитку кримінального законодавства

Не вдаючись у детальний аналіз кожної складової індивідуалізації покарання у Причорноморських та прилеглих державах [1; 7-14], виокремлення суперечливих позицій, можна дійти висновку, що найбільш типовими характеристиками індивідуалізації покарання у кримінальному праві є: характер та ступінь суспільної небезпеки злочину (КК Росії, КК Белорусії), ступінь небезпеки вчиненого злочину (КК Румунії, КК Болгарії), ступінь суспільної шкідливості діяння (КК Польщі), тяжкість злочину (КК Молдови); характер нанесеної шкоди та розмір заподіяних збитків, доходів, одержаних злочинним шляхом (КК Грузії, КК Сербії); ступінь вини (КК Сербії, КК Словаччини); особа винного (КК РФ, КК Грузії, Румунії, Словаччини), небезпечність винного, що вчинив злочин (КК Болгарії), минула поведінка правопорушника, його особистість, поведінка після вчинення злочину та його ставлення до жертви злочину (КК Грузії, КК Греції, КК Туреччини);

стадія злочину (КК Греції), обставини скоєння злочину (КК Греції, КК Туреччини), мотиви та мета вчиненого (КК Белорусі, КК Молдови); форма та вид участі особи в якості співучасника злочину (КК Греції, КК Словаччини); пом'якшуючі та обтяжуючі обставини (переважна більшість кримінальних кодексів).

Є й більш цікаві позиції. Наприклад, ч. 1 ст. 62 КК Республіки Білорусь встановлює що «При призначенні покарання суд виходить із принципу індивідуалізації покарання, тобто враховує характер і ступінь суспільної небезпеки вчиненого злочину, мотиви і цілі скоєного, особу винного, характер завданої шкоди та розмір заподіяної шкоди, доходу, отриманого злочинним шляхом, обставини, що пом'якшують і обтяжують відповідальність, думку потерпілого у справах приватного обвинувачення, мотивуючи обрану міру покарання у вироку» [6]. Відповідно, КК Молдови має в своїй структурі главу VIII «Індивідуалізація покарання» [9], виходячи зі змісту якої можна зробити висновок, що вона частково відповідає розділу «Призначення покарання» КК України (аналогічна ситуація визначена і з КК Туреччини).

Вказівка на принцип індивідуалізації покарання в межах загальної норми про призначення покарання у КК Белорусі, на нашу думку, заслуговує на увагу, це положення свідчить про достатньо високий (концептуальний) рівень регламентації інституту призначення покарання в цілому і про пріоритет дотримання стандартів захисту прав людини.

Отже, узагальнюючи вищевказане, можна зробити висновок, що, в процесі індивідуалізації відповідальності, необхідно враховувати не лише приписи ст. 12 КК України, а ще й інші обставини, до яких як теорія кримінального права, так і судова практика більшості Причорноморських держав відносять форми вини, мотиви і мету, спосіб і стадії вчинення злочину, кількість епізодів злочинної діяльності, роль кожного зі співучасників, характер і ступінь тяжкості наслідків, особу винного, обставини, які обтяжують та пом'якшують покарання, тощо.

Виявлено також дуалізм кримінально-правового визначення ознак індивідуалізації покарання, згідно якому індивідуалізація це принцип інституту призначення покарання, відповідно до якого суд, на основі оцінки ряду загальних критеріїв, зазначених у законі, визначає особі, яка вчинила злочин, справедливую міру покарання, спрямовану на досягнення цілей виправлення засудженого і приватної превенції, а також сприяє досягненню спеціальних цілей, поставлених перед покаранням при визначенні індивідуальних особливостей призначення покарання. Існуюча система спеціальних підстав індивідуалізації кримінальної відповідальності, регламентує, зокрема:

- правила призначення покарання особі, яку визнано судом обмежено осудною (ч. 2 ст. 20 КК України);
- правила призначення покарання особі, яка вчинила злочин під час виконання спеціального завдання з попередження або розкрит-

тя злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ч. 3 ст. 43 КК);

- правила призначення покарання за незакінчений злочин і за злочин, вчинений у співучасті (ст. 68 КК України);
- правила призначення більш м'якого покарання (ст. 69 КК України);
- правила призначення покарання за наявності обставин, що пом'якшують покарання (ст. 691 КК України);
- правила призначення покарання за сукупністю злочинів і вироків (ст. ст. 70, 71 КК України);
- правила призначення покарання неповнолітнім (ст. 103 КК України);
- правила призначення покарання за корупційні злочини (ст. 44 КК України та ін).

Вказані обставини суттєвим образом впливають на індивідуалізацію покарання, виступаючи додатковими критеріями індивідуалізації (ст. 69 КК), чи формулюючи окремі підстави реалізації кримінальної відповідальності загалом відносно окремих груп злочинців (примітка до ст. 44 КК України). Окремим питанням, яке загалом не розглядається у теорії та законодавстві є питання застосування аналогії права при призначенні заходів безпеки, соціального захисту, реституції та компенсації. Типовим заходом вирішення проблеми є застосування правил, аналогічних правилам індивідуалізації покарання.

Отже, дуалізм індивідуалізації кримінальної відповідальності та покарання існує на рівні визначення:

- загальних та спеціальних принципів індивідуалізації покарання;
- загальних та спеціальних принципів індивідуалізації заходів кримінально-правового впливу;
- принципів індивідуалізації покарання та його відбування;
- принципів індивідуалізації відбування покарання та ресоціалізації правопорушника після відбування основного покарання (соціального контролю, нагляду).

Враховуючи викладені позиції компаративного аналізу дуалістичних характеристик індивідуалізації покарання та відповідальності, вважаємо за необхідне визначити поняття індивідуалізації покарання та інших кримінально-правових заходів. Відповідно до принципу індивідуалізації при призначенні покарання та інших кримінально-правових заходів враховуються характер і ступінь суспільної небезпеки злочину, особа винного, в тому числі обставини, що пом'якшують і обтяжують покарання, можливий вплив призначеного покарання (заходу) на виправлення засудженого і на умови життя його сім'ї та оточення, а також інші критерії передбачені кримінальним законодавством.

Список використаних джерел:

1. Уголовный кодекс Украины. – К., 2016. – 220 с.
2. Кузнецова Н.Ф., Куринов Б.А. Отягчающие и смягчающие обстоятельства, учитываемые при определении меры наказания // Применение

наказання по советському уголовному праву. [Текст] – М. 1958. – С. 92.

3. Карпец И.И. Индивидуализация наказания по советскому уголовному праву. [Текст] – М., 1961. – С. 10

4. Туляков В.О., Макаренко А.С. Призначення покарання – [Текст] // Вісник Асоціації кримінального права України – 2013. – Вып. 1 – С. 208-227.

5. Ющик О. І. Індивідуалізація покарання як кримінально-правовий принцип / О. І. Ющик // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право. – 2014. – Вып. 27(3). – С. 85-88.

6. Уголовный кодекс Республики Беларусь : [по сост. на 30.09.2011 г.] / МВД Респ. Беларусь, учреждение образования «Акад. М-ва внутр. дел Респ. Беларусь». – Минск : Академ. МВД, 2011. – 227 с.

7. Уголовный кодекс Республики Болгария / [науч. ред. канд. юрид. наук, проф. А. И. Лукашова] ; пер. с болгар. Д. В. Милушева, А. И. Лукашова ; вступ. ст. Й. И. Айдарова. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2001 – 298 с.

8. Уголовный кодекс Грузии / [науч. ред. З. К. Бигвава ; вступ. ст. канд. юрид. наук., доц. В. И. Михайлова] ; обзорн. ст. докт. юрид. наук, проф.

О. Гамкредидзе ; пер. с груз. И. Мериджанашвили. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2002. – 409 с.

9. Уголовный кодекс Республики Молдова № 985 от 18.04.2002//Monitorul Oficial №. 72-74, статья № 195.

10. Уголовный кодекс Республики Таджикистан от 21 мая 1998 года// Ахбори Маджлисиноли Республики Таджикистан, 1998 г., №9, ст. 68-70.

11. Criminal Code of the Republic of Turkey (English version) [Электронный ресурс] // Official Gazette № 25611. – dated 12.10.2004. – Режим доступа до кодексу : <http://www.legislationline.org/documents/action/popup/id/6872>

12. Уголовный кодекс Российской Федерации : [по сост. на 02.03.2012 г.] [Электронный ресурс]. – Режим доступа до кодексу <http://www.consultant.ru/popular/ukrf>.

13. Greek Penal Code [electronic resource] – / mode of access: <http://www.c00.org/p/greek-penal-code.html>.

14. Уголовное право зарубежных государств. Общая часть : [учеб. пособ.] / под ред. и с предисл. И. Д. Козочкина. – М. : Омега-Л ; Ин-т междунар. права и эк. им. А. С. Грибоедова, 2003. – 576 с.

Проблема нормативного определения признаков индивидуализации наказания как принципа назначения наказания, принципа исполнения наказания и ресоциализации осужденного особенностей и этапов индивидуализации по специальным правилам рассматривается в данной работе. На основе сравнительного анализа рассмотрено понятие, содержание и виды индивидуализации наказания. Сделаны предложения по гармонизации уголовного законодательства Украины.

Ключевые слова: назначение наказания, индивидуализация наказания, дифференциация наказания, виды индивидуализации наказания, уголовно-правовые меры.

The problem of dual legal definition of individualization of punishment as a sentencing and penalization principle characteristics and stages of special individualization rules is considered in this paper. Proposals based on comparative analysis of the notion, content and type of individualization of punishment and other coercive measures were made.

Key words: punishment, individualization of punishment, punishment differentiation, types of punishment individualization, coercive measures.